

- MARY KEMPERINK
117 Gelukkig zonder God
De utopistische recycling van het christendom aan het eind van
de negentiende eeuw
- WESSEL KRUL
135 B.C. Koekkoek en de romantiek
- LISA KUITERT
151 Geluk in boeken
- JOEP LEERSSEN
164 Happy Endings
- BEYKE MAAS
173 Een verdeeld volk kan niet gelukkig blijven
Verzoening, drift en sensibiliteit in de Bataafs-Franse tijd
- FRANCIEN PETIET
185 'Ieder mensch toch is verplicht om zijn vaderland lief te hebben'
Het streven naar nationaal geluk in de eerste decennia van de negen-
tiende eeuw
- SASKIA PIETERSE
195 'De prikkel ligt niet in 't spel zelf, maar in den stryd tegen
't lot'
Multatuli en de microkosmos van het casino
- JAN ROCK
206 Het geluk van kinderen en letteren
De jonge Jan Frans Willems en het literaire historisme voor 1830
- NIEK VAN SAS
225 Recht op geluk
- PIETER STOKVIS
237 'Langs dezen thans gebruikelijken weg'
Huwelijksadvertenties van 1825 tot 1900
- LIESKE TIBBE
251 Verzekerd geluk
Oude symboliek in een modern bedrijfsgebouw
- 265 Noten
297 Register

LOTTE JENSEN EN LISA KUITERT

Inleiding

'Gelukkig is hy steeds, Die daaglijks, met gerust geweten, Zich-zelven zegt: ik heb geleefd.' Zo definieerde Neerlands grootste romanticus, Willem Bilderdijk, geluk. Vrij vertaald komt het neer op 'pluk de dag', zij het binnen de perken van wat het geweten je toestaat. De spreuk vormt een mooie samenvatting van het turbulente leven van deze negentiende-eeuwse dichter. Bilderdijk joeg het geluk na en moest dat met een verbanning, een scheiding en enkele buitenechtelijke kinderen bekomen.

De negentiende-eeuwse mens worstelde met geluk. Armeenzorg, voedselvoorziening, medische kennis: dit alles is in de negentiende eeuw in ontwikkeling. De negentiende-eeuwer hoefde zich over aardse beslommeringen minder zorgen te maken dan zijn achttiende-eeuwse voorganger. Maar over het hogere des te meer. Fatsoensregels en kerkelijke plichten drukten soms zwaar op het negentiende-eeuwse plezier en maakten dat geluk en plezier soms ver uit elkaar kwamen te liggen.

Wat is geluk? Een belangrijke mijlpaal vormt de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring uit 1776, waarin het najagen van geluk tot een onvervreemdbaar mensenrecht werd uitgeroepen. Thomas Jefferson stelde in zijn *Declaration of Independence* dat de mens onvervreembare rechten had, waaronder 'life, liberty and the pursuit of happiness'. Dat het streven naar geluk inmiddels tot een basisrecht geworden is, wil nog niet zeggen dat er consensus bestaat over de vraag hoe dat geluk bereikt zou moeten worden. Dat geldt voor de negentiende eeuw en ook voor het heden. Moet geluk op aarde worden gezocht of in het hiernamaals? Welk geluk telt zwaarder: dat van het individu of dat van de gemeenschap? Welke rol speelt de

staat in het streven naar geluk? Evenmin is het vanzelfsprekend dat geluk voor ieder mens te bereiken is. Nederlandse jongeren zijn al sinds jaar en dag de gelukkigste jongeren ter wereld, zo blijkt uit onderzoek van Unicef. Op sommige middelbare scholen wordt tegenwoordig het vak 'geluuskunde' gedoceerd, vanuit de veronderstelling dat jongelingen een sturende hand kunnen gebruiken. En vanuit de sociaalwetenschappelijke hoek is recent een *World Database of Happiness* gebouwd, om zo meer zicht te krijgen op de factoren die een rol spelen bij de gelukkigheidsgraad van mensen in verschillende landen.

De zoektocht naar geluk heeft universele trekken, maar is uiteraard ook tijd- en cultuurgebonden. Iedere periode en iedere cultuur heeft immers zijn preoccupaties en obsessies. In deze bundel richten we de blik hoofdzakelijk op het negentiende-eeuwse Nederland. Het is de eeuw waarin Marita Mathijssen, hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam, haar geluk gevonden heeft. *Geluk in de negentiende eeuw* verschijnt ter gelegenheid van haar emeritaat.

De negentiende eeuw kenmerkt zich door twee uitersten, burgerzin en romantiek. Vooruitstrevende burgers zagen de sleutel tot geluk in een nieuwe inrichting van de maatschappij, terwijl domineedichters deugd en gematigdheid als kernelementen predikten. Het gezin, de filantropie en het geloof stonden bij hen hoog in het vaandel. Daartegenover staat het beeld van de volbloed romanticus, die zijn geluk zocht in kunst, liefde of opium. Intussen stonden ideaalbeeld en praktijk vaak ver van elkaar af. In de negentiende-eeuwse literatuur vinden we daarvan de sporen.

In de bijdragen aan deze bundel tekenen zich globaal enkele thema's af. We volstaan met een impressie en laten de verdere invulling aan de gretige lezer zelf over. Er zijn bijdragen die het geluk vooral als een politiek fenomeen benaderen. Van Sas laat bijvoorbeeld zien hoe het geluk in termen van een politiek-juridisch discours van grond- en mensenrechten werd gedefinieerd, terwijl Anbeek en Weijermars demonstreren hoe de politieke strijd tussen Noord- en Zuid-Nederland meespeelde in de totstandkoming van twee negentiende-eeuwse almanakken.

Politiek en privé lagen in elkaars verlengde. Geen onderwerp is zoveel bezongen in de eerste decennia van de negentiende eeuw als het huiselijk geluk. Hendrik Tollens is de onbetwiste kampioen onder de huiselijkheidsdichters. Het verbaast dan ook niet dat zijn werk in meerdere bijdragen van deze bundel centraal staat. Zo gaat Van Kalmthout in op Tollens' beeld van de ideale dichter. In twee andere bijdragen wordt betoogd dat er politieke boodschappen schuil gingen achter Tollens' idyllische voorstelling van zaken. Maas betoogt dat zijn treurspel *De Hoekschen en Kabeljaauwschen* (1806) gelezen moet worden als een politiek geladen verzoeningsstuk, terwijl Jensen diens huiselijke gelegenheidsverzen als politieke verzetspoëzie opvat. Krul betoogt dat de overgang van romantiek naar 'post'-romantiek een verschuiving in het concept 'geluk' betekende. De romantiek wil hartstocht, de postromantiek brengt dergelijke gevoelens terug tot de behaaglijkheid van de idylle zoals bij de schilder B.C. Koekkoek goed te herkennen is.

Ook in de roman werd het gezin, immers de hoeksteen van de samenleving, als voorwaarde voor levensgeluk voorgesteld. Het standardeinde van een roman was dat van een huwelijk ofwel een 'happy end'. Denk bijvoorbeeld aan de beroemde woorden van Charlotte Brontës *Jane Eyre* (1847): 'Reader, I married him.' Eind goed, al goed, de lezer kon het boek met een zucht van opluchting dichtslaan. In de loop van de negentiende eeuw werd de conventie van een gelukkig einde echter steeds minder bevredigend, zoals Leerssen laat zien. Steeds vaker sijpelde de realiteit door in romans en kozen schrijvers voor een open einde of een slot met een meer pessimistische boventoon. De realistische en naturalistische romans zouden definitief breken met de dwingende conventie van een gelukkig einde en de zwarte kanten van het leven in beeld brengen.

Sommige bijdragen in deze bundel schetsen het geluk vanuit het perspectief van het geloof, of liever gezegd ongeloof. Naarmate de eeuw vorderde, kwam een belangrijk houvast op de helling te staan: het christelijk geloof verloor als zingevende instantie aan overtuigingskracht. Met Multatuli's verzuchting 'O God er is geen God' werden belangrijke vanzelfsprekendheden ter discussie gesteld.

Pieterse laat zien hoe Multatuli zijn levensvisie gestalte gaf in een roman over het casino, namelijk *Millioenenstudiën* (1870). Kempe-rink beschrijft de wijze waarop utopistische schrijvers als Felix Ortt, Herman Gorter en Henriette Roland Holst het gat vulden dat het christendom had achtergelaten. Juist deze schrijvers ontleenden in hun zoektocht naar nieuwe idealen opvallend veel aan christelijke voorstellingen. Bij HaverSchmidt, laat Jensma zien, gaat dat proces de andere kant op, en wordt het geloof vermenselijk.

Een laatste thema laat zich omschrijven als de realiteit van alle-dag. Wat te doen als het in de literatuur gepropageerde ideaalbeeld van het huwelijk niet gerealiseerd kon worden? Dan was er nog al-tijd de weg van de huwelijksadvertentie. Stokvis laat zien dat man-nen, en aan het einde van de eeuw ook vrouwen, steeds vaker het lot in eigen hand namen door via de krant een geschikte levenspartner te zoeken. Het eisenpakket kon hoog liggen: afkomst, kapitaal en fatsoensnormen speelden een doorslaggevende rol. En dan was er ook nog een kleine groep mensen die er helemaal niet op uit was de juiste levensgezel te vinden. Onder de boekenverzamelaars of bibliofielen bevonden zich opvallend veel verstokte vrijgezellen, zo demonstreert Kuitert. De ware verzamelaar maalde niet om een wederhelft, maar vond zijn ultieme geluk in boeken.

De bijdragen aan deze bundel laten zien dat de negentiende-eeuwse queeste naar geluk zich niet in één dwingende formule liet vangen, maar dat geluk op diverse manieren werd opgevat, nagestreefd én beleefd. De zoektocht naar geluk was er een van grote contrasten: hoge idealen botsten met de alledaagse realiteit, individuele wen-sen met maatschappelijke belangen en vernieuwingsdrang met be-houdende tendensen. Hoe groot de verschillen ook waren tussen intellectuelen en arbeiders, gelovigen en ongelovigen, Vlamingen en Nederlanders, gehuwden en ongehuwden, zij deelden een gemeen-schappelijk doel: geluk. Voor de emeritus van een kleine twee eeu-wen later, vrij van plichten maar bruisend van ideeën, ligt het ge-luk in de regels van Bilderdijk vevat, die schreef:

Gelukkig hij, die vreemd aan amptsbeslommeringen,
Als in Saturnus eeuw, van cijns en pacht bevrijd,
Den forsgespierden os in 't ploeggareel mag dwingen
En vaderlijken grond met eigen vee doorsnijdt.